

DOSSIER

FIGUERES DINS LA HISTÒRIA DE CATALUNYA

El “mite” de Figueres**

Per Enric Pujol(*)

Resum

La construcció del “mite” de Figueres és un acte col·lectiu que, basat en l'impuls socioeconòmic i cultural de la ciutat del segle XIX, cristal·litza en el primer terç del segle XX. Un mite basat en el caràcter obert de la ciutat, amb el predomini del republicanisme catalanista, i que, sobretot, impulsava la cultura com a element democratitzador de la societat. Contribueixen al mite l'alcalde Marià Pujolà, l'intel·lectual Josep Puig Pujades, i altres agrupats a l'Empordà federal. Qui acaba per donar-lo a conèixer a l'exterior és Salvador Dalí. Durant el franquisme, els sectors vinculats a la cultura local van ser mantenidors d'aquest mite.

Paraules clau

Figueres, “mite de Figueres”, primer terç s. XX

Abstract

The construction of the “myth” of Figueres was a collective endeavour which, based on the city's socio-economic and cultural development in the nineteenth century, flourishes in the first third of the twentieth century. A myth based on the city's open character, with a predominating Catalanist republicanism and which, above all, promoted culture as the democratizing element of society. Mayor Marià Pujolà, the intellectual Josep Puig Pujades and others related to the weekly Empordà Federal contributed to the myth.

Keywords

Figueres, “myth of Figueres”, first third of the twentieth century

Recepció: 18/05/2013 • Acceptació: 26/06/2013.

* Doctor en Història. Departament d'Història Moderna i Contemporània - UAB.

** Aquest article és una ampliació del capítol “Iniciació al mite de Figueres” inclòs a Òscar JANÉ & Xavier SERRA (eds.) *Ultralocalisme. D'allò local a l'universal*, Catarroja-Figueres-Perpinyà, Ed. Afers-Mirmanda, 2013, p. 17-27.

DOI: 10.2436/20.8010.01.126

Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos, volum 44 (2013)
Enric Pujol

PLANTEJAMENT INICIAL

El nom de Figueres, ja des de finals del segle XIX, va esdevenir, arreu dels Països Catalans, un sinònim de ciutat progressista, avançada i cosmopolita, especialment pel que fa a l'àmbit de les arts i les idees. Al segle següent, aquest prestigi arribà a tenir una dimensió que superava l'àmbit català i arribava a tenir una dimensió internacional, gràcies a la figura de Salvador Dalí i al Museu que es construí a la seva ciutat natal.

Certament existeix una base estructural, de caràcter econòmic i situació geogràfica, que podria explicar part del seu prestigi (de fet, és el punt originari del mite), però que de cap manera no pot explicar, *per se*, la dimensió adquirida. El mite de Figueres és el producte d'una elaboració intel·lectual feta en la contemporaneïtat i és el resultat d'una colla de gent. Es tracta d'un mite d'autoria col·lectiva.

Històricament té, sens dubte, un fonament en el republicanisme hegemònic a la ciutat (en l'etapa formativa del mite), però ràpidament passà a ser també un mite compartit, enllà d'aquest o aquell corrent ideològic. Fins al punt de ser interioritzat per la mateixa ciutadania. I això féu que "ser de Figueres" es convertís en un motiu d'orgull. En una entrevista filmada recent, Albert Gurt va saber sintetitzar molt bé aquest sentiment: "Ser de Figueres volia dir alguna cosa: gent inquieta intel·lectualment, oberta al món, a la modernitat (que molt de temps va voler dir França). Sabíem i ens interessava el que passava a l'estranger".⁽¹⁾

En part, aquest mite figuerenc podria ser considerat com una derivació d'un altre gran mite: el de l'Empordà. Una comarca (desdoblada ara administrativament en dues: Alt i Baix Empordà) que ha estat considerada com un símbol de les virtuts de la mateixa catalanitat. No ens estendrem aquí a analitzar aquest mite empordanès que ha generat, també ja des del segle XIX, rius de tinta, muntanyes de paper i unes quantes obres rellevants de les arts i les lletres.⁽²⁾ Però sí que hem de constatar la gran autonomia que l'elaboració figuerenca té en relació amb l'empordanesa. Aquesta

1. Entrevista filmada al seu domicili per Gerard Bagué per a l'exposició *El somni republicà. El republicanisme a les comarques gironines 1900-1936*, Figueres, 2009.

2. La bibliografia sobre el mite de l'Empordà és immensa. D'entre les obres sintètiques més recents cal destacar Jaume GUILLAMET: *L'Empordà dels escriptors*, Barcelona, L'Avenç, 2009; Albert TESTART: "Carles Pi Sunyer: una interpretació de l'Empordà des del projecte de l'exili republicà" a *El paisatge, element vertebrador de la identitat empordanesa*, Figueres, Institut d'Estudis Empordanesos, vol II, 2007, p. 635-650; i Jaume SANTALÓ, "Els 'empordans' del seu temps", dins R. PASCUET i E. PUJOL (coord.), *Carles Fages de Climent (1902-1968). Poètica i mítica de l'Empordà*, Figueres, Ajuntament de Figueres, 2002.

autonomia li ha permès expandir-se molt més enllà i ser conegut de manera absolutament independent de la mitologia empordanesa, que ha quedat més reclosa en un àmbit estrictament català i que no l'ha transcendit d'una manera tan i tan clara com sí que ha fet el mite figuerenc.

Com es va poder construir aquest mite de Figueres? Quins fonaments tingué i quines personalitats van contribuir a elaborar-lo? Quina fou la raó del seu èxit? En aquesta ocasió ens cenyirem sobretot a l'etapa de conformació i de primer desenvolupament, fins al primer terç del segle xx, fins a la Guerra Civil del 1936-39.

Tanmateix sí que procurarem oferir unes pinzellades molt gruixudes de l'evolució posterior. Si més no per constatar que, enmig de les difícilíssimes condicions del franquisme, el mite fou progressivament recompost. I per veure, ni que sigui molt breument, com tornà a ser reformulat en moments posteriors, des del final de la dictadura, fins arribar als nostres dies. És innegable que en els darrers decennis el mite ha entrat en crisi. Encara se'n conserven ressons, però són això, ressons. Per què va entrar en crisi? Podrà adaptar-se a les noves circumstàncies del segle que iniciem? Aquestes preguntes i d'altres que se'n puguin derivar les hem de deixar per a un altre escrit futur.

Val a dir que aquest article fa part d'un projecte més ampli que té com a títol *Figueres un mite contemporani* i que ha rebut una beca Agita atorgada per l'Ajuntament de la ciutat. En aquest projecte global, l'anàlisi ha de ser més àmplia i detallada. Ara i ací procuraré exposar alguns dels punts principals que caldrà tractar i avançar algunes idees que caldrà polir i desenvolupar pròximament. Anem a pams i veiem amb un cert detall el que en podríem dir la base material del mite i la seva formulació primera.

UNA SITUACIÓ GEOECONÒMICA PRIVILEGIADA

La privilegiada situació geogràfica i la seva vitalitat econòmica convertiren Figueres en un nucli urbà puixant durant la segona meitat del segle xix, quan passà dels 7.252 habitants del 1830 als 10.370 de 1857.⁽³⁾ Aleshores ja no tenia res a veure amb el petit poble que fou durant tota l'edat mitjana, constret per la puixança d'altres que, com Castelló d'Empúries, Peralada o Besalú, exercien de capitals comarcals.

3. Les dades demogràfiques són extretes del llibre d'Alfons ROMERO i Joan RUIZ, *Figueres*, Girona, Diputació de Girona, 1992, p. 26.

L'inici de l'època moderna marcà un punt d'inflexió molt important, que es féu evident de manera especial durant el segle XVIII, moment de veritable desclosa ciutadana. En aquells moments, Figueres es convertí en un centre urbà, comercial, d'una potent comarca que havia aconseguit un notabilíssim desenvolupament agrícola modern. D'aquí, per exemple, el prestigi dels seus mercats, ja ponderats per Josep Aparici en la seva *Descripció de Catalunya* (1708) i que han estat motiu d'orgull fins a dates ben recents. La construcció del castell de Sant Ferran de Figueres (iniciada a la segona meitat del segle XVIII) serví d'incentiu (més que no causa) a un desenvolupament que s'havia iniciat uns quants anys abans.

La Figueres de la segona meitat del segle XIX ja despuntava clarament arreu del Principat i tenia completament definit el seu caràcter comercial, menestral i de serveis que la va caracteritzar al llarg de tot el segle XX.⁽⁴⁾ Però encara no era una "ciutat", sinó una "vila". No fou fins al 1875 que se li va atorgar aquest tractament pel paper que tingué en la Guerra Civil contra els carlins i també pel desenvolupament que hi havia adquirit la indústria i el comerç. La seva capitalitat comarcal va quedar reforçada amb l'arribada del ferrocarril el 1877, que la convertí en un gran centre de distribució i recepció de mercaderies i de gent. Ja abans i després fou també el punt de partida i de retorn d'altres mitjans de transport terrestre, primer diligències i després autobusos. Així fou possible l'articulació de la ciutat amb la resta de poblacions de tot l'Empordà i la connexió amb les grans vies de comunicació cap a la República Francesa i cap a Barcelona i més enllà. Estretament vinculats amb la seva funció de nus de transports, es desenvoluparen a la ciutat hotels, fondes, restaurants i cafès que, especialment aquests darrers establiments, conferiren a la ciutat un indubtable aire cosmopolita que sorprenia els visitants.

Naturalment, l'auge ciutadà no fou sempre ascendent i continu. La població va experimentar alts i baixos. Només centrant-nos en l'època contemporània, veiem una primera etapa molt puixant el 1840-1870 i un clar estancament al darrer terç del XIX. Amb l'inici del nou segle, trobem una nova puixança en el període 1900-1936, per tornar a estancar-se després, entre 1940 i 1960, a causa de les seqüeles de la Guerra Civil i del caràcter autàrquic que prengué la dictadura franquista. A partir dels seixanta, s'inicià un nou cicle expansiu que s'intensificà durant el decenni 1970-1980.⁽⁵⁾

4. Així ho afirmen Jaume SANTALÓ i Joan FALGUERAS a *Figueres, arquitectures i història*, Figueres, Ed. Brau, 2007, p. 16 i següents.

5. Dades extretes d' A. ROMERO i J. RUIZ, *Op.cit.*, p. 26.

A la seva condició de ciutat, de capital comarcal, de nus de comunicacions i de centre de serveis, cal afegir-hi un altre element importantíssim que l'ha singularitzat davant la resta de capitals catalanes: la seva proximitat a la frontera amb la República Francesa.

No era aquesta, d'entrada, una circumstància “natural”, ni tenia tampoc un origen antic o medieval. Figueres no fou fronterera fins cap a la meitat del segle XVIII, arran del famós Tractat dels Pirineus (1659), pel qual els comtats de Rosselló i Cerdanya (l'actual Catalunya del Nord) passaren al rei de França. Figueres es convertí aleshores en la principal població existent a la banda sud de l'Albera.

A la banda nord, sota domini francès, restà Perpinyà, que en el segle XVII era la segona ciutat en importància de tot el Principat de Catalunya i que continuà ocupant aquesta posició fins a les primeres dècades del segle XX.⁽⁶⁾ No ha de sobtar, doncs, que la capital del Rosselló exercís damunt de Figueres una forta influència també durant tota l'època contemporània, segurament fins a l'adveniment de la dictadura franquista.

Fins aquell moment, mai la frontera fou sinònim de mur, d'incomunicació, sinó tot el contrari.⁽⁷⁾ Les relacions de Figueres amb la Catalunya del Nord i amb Perpinyà, doncs, foren molt habituals i intenses al llarg dels anys, i també foren importants les que s'establiren amb les ciutats occitanes de Tolosa de Llenguadoc, Marsella i Montpeller. Tenim moltes dades que ens indiquen que les relacions transfrontereres van tenir conseqüències transcendents. No en va, la República Francesa fou, al llarg del XIX i XX, una gran potència moderna, industrial, que arribà a assolir la capitalitat mundial en matèria artística i cultural.

Figueres i l'Empordà foren un lloc de pas especialment receptiu a les noves influències de tot ordre, fins i tot de mentalitat, que venien del nord. Fins a cert punt es pot dir que Figueres entrava dins l'òrbita de Perpinyà. Una circumstància que contribueix a explicar l'afany, tan arrelat a la ciutat d'aleshores, pel progrés científic i tecnològic, i també pel progrés polític i social. Un “fet diferencial” molt important en la Catalunya del vuit-cents, que contribuïa a convertir Figueres en un centre urbà força insòlit en el panorama català.

6. Jaume Santaló ha remarcat que l'any 1930 Perpinyà tenia 74.000 habitants, gairebé el doble que Sabadell, la segona ciutat d'aquest altre costat de l'Albera. Vegeu J. SANTALÓ (coord.) *Figueres 1900-1936. Imatge i història de la Catalunya republicana*, Figueres, Ajuntament de Figueres – Museu de l'Empordà, 1999, p. 27, nota 7.

7. D'aquesta realitat ha sorgit el concepte d'“afrontera”. Vegeu Òscar JANÉ i Eric FORCADA, (ed.), *L'afrontera. De la dominació a l'art de transgredir*, Catarroja-Figueres-Perpinyà, Ed. Mirmanda /Afers, 2011.

Les idees lliurepensadores i republicanes hi trobaren un arrelament primerenc i profund. L'economia de Figueres i de la comarca també en quedà afectada i les innovacions tecnològiques hi trobaren una bona acollida. L'historiador Eduard Rodeja a *El llibre de Figueres* (1962) explica que l'agost del 1898 arribà a Figueres el primer automòbil i que a les Fires de la Santa Creu de 1889 s'encengué, a l'aparador d'una rellotgeria, la primera bombeta elèctrica alimentada per una pila Leclanché.⁽⁸⁾ I ell mateix, rememorant els seus records infantils, ens proveeix de més dades de les innovacions dutes, en aquella mateixa època, per ciclistes i firaires de l'altre costat de l'Albera. Els primers dugueren l'afecció per la bicicleta, que fins fa poc fou molt arrelada a la ciutat, mentre que els firaires van dur autòmats que es movien amb energia elèctrica i van fer les primeres projeccions de cinema en barraques de tela.

El desenvolupament material assolit, però, per si mateix, com ja s'ha apuntat abans, no comporta necessàriament la construcció d'un mite potent. Cal que el "material humà" que la ciutat acull i que, en bona part, configura, estigui també a una alçada similar. I en aquest sentit, cal dir que, Figueres complí aquesta exigència amb escreix, especialment en l'etapa contemporània. No tan sols fou el bressol de figures molt rellevants en una dimensió nacional i fins i tot internacional, sinó que una xifra no pas negligible dels seus ciutadans dedicà molts d'esforços a construir i mantenir viu el que aquí hem anomenat "mite de Figueres".

LA INFLUÈNCIA REPUBLICANA

La realitat socioeconòmica, territorial i de mentalitat descrita fins ara, possibilita l'arrelament del republicanisme ja durant el segle XIX. Les causes d'aquesta implantació són encara objecte d'intens debat historiogràfic. Així, mentre alguns historiadors assenyalen la importància que va tenir a la comarca l'explotació del conreu de la vinya i de l'olivera (i, doncs, l'aplicació d'una explotació agrària perfectament integrada en un ordre de desenvolupament capitalista ja madur), d'altres cerquen explicacions que vagin més enllà d'una anàlisi estrictament socioeconòmica.⁽⁹⁾

8. Barcelona, Ed. Selecta, 1962.

9. Vegeu, pel que fa a la primera posició, el treball pioner d'Alfons ROMERO, *El republicanisme federal empordanès 1868-1869*, Figueres, Editora Empordanesa, 1980. En l'altra posició podríem situar Albert TESTART, autor de la síntesi "Alt Empordà", dins Enric PUJOL (dir.) *El somni republicà. El republicanisme a les comarques gironines 1900-1936*, Barcelona, Ed. Viena, 2009, p. 151-165.

En qualsevol cas, la puixança que aleshores assoliren els republicans a la comarca i a la ciutat és incontestable. Així, un dels pioners del republicanisme català, el figuerenc Abdó Terrades (1812-1856), de qui s'ha commemorat el bicentenari, fou elegit alcalde de la ciutat el 1842 i el 1854, per bé que no va poder exercir el càrrec sinó durant un curt lapse de temps (de l'octubre del 1854 al juliol de 1855) perquè va ser destituït en totes dues ocasions per les autoritats governatives.¹⁰ Les respectives eleccions, però, marcaren època i convertiren Figueres en bressol del republicanisme català, ja que fou la primera població de Catalunya a elegir un alcalde republicà

Malgrat tots els entrebancs, els republicans figuerencs i empordanesos (que durant el vuit-cents es decantaren majoritàriament per la tendència federalista de Francesc Pi Margall i que a l'entrada del nou segle assumiren plenament el catalanisme polític) aconseguiren consolidar i ampliar el seu suport popular.

La restauració monàrquica, esdevinguda arran d'un cop militar el 1875, barrà el pas als republicans. Encara que a partir del 1891 es reinstaurés el sufragi masculí i els republicans assolissin dins l'àmbit local la majoria dels regidors, no van poder tenir cap alcalde perquè aquest càrrec era nomenat directament pel governador civil. No fou fins al 1899 que va poder ser elegit Joan M. Bofill, en unes eleccions en què els republicans federals obtingueren 17 regidors d'un total de 18 elegibles. A partir d'ell, la resta d'alcaldes, fins a l'adveniment de la dictadura de Primo de Rivera del 1923, foren d'aquesta tendència política (amb l'única excepció d'un de designació governativa arran de la crisi de 1917).

Amb l'adveniment de la República el 1931, fou elegit alcalde Marià Pujolar (aleshores ja en les files d'ERC), que ja ho havia estat durant l'etapa 1914-1920 (amb el lapse ja apuntat del 1917). Pujolar exercí el seu càrrec fins als fets d'octubre de 1934, arran dels quals es van dissoldre els ajuntaments democràtics i els alcaldes foren nomenats a dit. El triomf del Front d'Esquerres, el 1936, va restituir Pujolar al poder, però la situació bèl·lica i revolucionària desencadenada amb l'esclat de la Guerra Civil motivà la seva destitució.

Els republicans catalanistes i d'esquerres, al llarg dels anys que tingueren una important representació municipal, van dur endavant la

10. Sobre Terrades, vegeu Jaume GUILLAMET, *Abdon Terrades. Primer dirigent republicà, periodista i alcalde de Figueres*, Figueres, Institut d'Estudis Empordanesos, 2000; Josep SOLÉ VIDAL, *Abdó Terrades: Primer apòstol de la democràcia catalana (1812-1856)*, Barcelona, La Magrana, i el número monogràfic de *Serra d'Or* (desembre de 2012) dedicat al personatge.

construcció d'un imaginari de ciutat adaptat als seus ideals polítics. En aquesta tasca destacà l'escriptor Josep Puig Pujades (1882-1949), que fou el seu líder i el gran ideòleg del grup al llarg de les tres primeres dècades del segle XX.⁽¹¹⁾ Entre altres realitzacions, ell fou el responsable de convertir l'inventor Narcís Monturiol en una figura mítica de dimensió nacional. Segons la imatge configurada per Puig Pujades (i assumida majoritàriament pel col·lectiu català), Monturiol encarnà a la perfecció el maridatge dels ideals de progrés polític i social, amb els d'avenç tècnic i científic, tan cars als republicans catalanistes.⁽¹²⁾ Fou Puig Pujades qui escrigué la primera (i ben documentada) biografia de Monturiol i qui impulsà la construcció del monument a la seva memòria que presideix la Rambla figuerenca (obra especialment reeixida d'Enric Casanoves). El mateix intentà fer amb Pep Ventura, però no va poder dur a bon port el seu intent. Fou també Puig Pujades qui dotà els republicans d'un òrgan de premsa de primera categoria, *Empordà federal*, clau per desenvolupar l'ideari republicà i per difondre socialment llur projecte ciutadà.⁽¹³⁾ Així mateix, incentivà i orientà personalitats de generacions més joves perquè continuessin i reformulessin la idea de ciutat que ell havia contribuït decisivament a bastir. Entre aquests membres més joves destaquen Salvador Dalí (1904-1989) i Alexandre Deulofeu (1903-1978). El primer, ja de ben jove, va pertànyer als cercles republicans i esquerrans, i va travar una profunda amistat amb Puig Pujades, que li encarregà diferents projectes per donar-lo a conèixer com a artista. Deulofeu, adscrit a les joventuts dels republicans catalanistes i d'esquerres, despuntà ben aviat com un dels redactors principals de l'*Empordà Federal* i com un fidel continuador en la tasca d'orientador intel·lectual del grup.

LA REPÚBLICA QUE HAVIA DE VENIR

Els republicans figuerencs, gràcies a la participació de les personalitats esmentades i altres, arribaren a bastir (ja en l'etapa anterior a la instauració del règim republicà del 1931) un sòlid discurs segons el qual la ciutat de Figueres havia d'esdevenir modèlica, perquè havia de ser com una prefiguració de la República que havia de venir. En el fons, preniem com a

11. Anna TEIXIDOR, *Josep Puig Pujades*, Barcelona Fundació Irla, (2013).

12. Enric PUJOL, "Josep Puig Pujades i el mite Monturiol", dins Antoni ROCA (coord), *Narcís Monturiol*, vol. I, *Entre utopia i realitat*, Figueres, Museu de l'Empordà, 2009, ps. 163-173

13. Anna TEIXIDOR, *Amb la República al cap i Catalunya al cor. Empordà Federal 1911-1938*, Figueres, Ajuntament de Figueres, Diputació de Girona, 2011.

model, certament d'una manera molt idealitzada, les ciutats-estat de la Grècia clàssica. No en va eren els temps en què els ideals classicitzants del noucentisme havien arribat també als sectors populars. I aquest ideal d'una mena de ciutat-estat lligava molt bé amb els principis del federalisme que defensaven (i que ara podríem qualificar-lo de sobiranista), segons els quals la construcció de la nova República calia fer-la des de la base, partint dels mateixos nuclis urbans. A la ciutat, doncs, calia aplicar-hi unes polítiques ambicioses que prestigiessin el projecte polític global republicà. D'entrada, calia formular un projecte de ciutat que la situés entre les principals capitals catalanes. Així van aconseguir (gràcies a la participació d'arquitectes com Ricard Giralt) una ciutat equilibrada des d'una perspectiva urbanística i adaptada a les sensibilitats més avançades del seu temps.⁽¹⁴⁾

Crearen un centre potent, urbà, amb autèntica vocació de capital. Convertiren la Rambla en el cor de la ciutat i un extens Parc Bosc li féu d'amplis pulmons. El nou edifici municipal que feren construir era l'encarnació de la supremacia democràtica i civil. La ciutat no comptava amb nuclis marginals de grans magnituds ni tenia grans desigualtats socials. La cultura i l'educació eren valorades com a elements de primeríssim ordre, com evidenciaven instal·lacions com el Teatre Municipal, el teatre El Jardí, la Sala Edison i tot un tramat associatiu en el qual despuntaven el Casino Menestral o la Societat Coral Erato. La ciutat era, doncs, equilibrada des de la perspectiva urbana, social, econòmica i cultural. En aquells moments es definí, doncs, un model de ciutat que ha funcionat fins fa relativament poc.

Junt amb les realitzacions materials, atengueren acuradament els aspectes simbòlics i construïren un ben travat discurs de ciutat que legitimava llur projecte polític, uns elements fonamentals a partir dels quals van poder edificar un mite sòlid i durador. Els grans referents foren els mateixos valors propis del republicanisme català. Així, els noms dels carrers van començar a recollir els ideals i els principals representants històrics del moviment (carrer del Progrés, de la Indústria, Abdó Terrades...)⁽¹⁵⁾ Les cerimònies cíviques havien de ser les pròpies d'una ciutat laica i això féu que sovintegessin els xocs amb l'església catòlica figuerenca i que la qüestió sobre la separació de l'església i l'estat fos una constant en el debat ciutadà. En aquest sentit, cal dir que Figueres fou una ciutat pionera en tenir un

14. Gemma DOMÈNECH i Rosa M. GIL, *Un nou model d'arquitectura al servei d'una idea de país*, Barcelona, Fundació Irla, 2010.

15. Enric PUJOL, "Ideologia i cultura a la Figueres republicana", dins Jaume SANTALÓ (coord), *Figueres, 1900-1936... Op. cit.*, p. 76-97.

cementiri civil i en enaltir els valors del lliurepensament i del pluralisme religiós. I fou una de les poblacions on més enterraments civils es dugueren a terme, ja d'ençà del segle XIX.⁽¹⁶⁾

Aquesta tolerància religiosa obrí les portes a noves formes d'espiritualitat diferents de la catòlica. Així, les esglésies evangèliques arrelaren i tingueren una incidència important en la vida ciutadana i també hi tingueren cabuda altres concrecions espirituals tingudes aleshores per heterodoxes, com ara la francmaçoneria.⁽¹⁷⁾ És ben sabut que Figueres acollí la primera lògia de la qual es té notícia a Catalunya i a tot l'Estat espanyol, i que fou a partir d'una altra lògia que s'erigí l'entitat associativa més important de la ciutat: el Casino Menestral figuerenc.⁽¹⁸⁾

Els republicans figuerencs van haver de ser conseqüents amb el pluralisme polític que deien defensar i van haver-lo d'aplicar, de grat o per força, en la pràctica quotidiana. Això possibilità que el mite que ells construïren arribés a ser assumit per altres corrents ideològics i socials, fins i tot aquells enfrontats al seu ideari. Naturalment aquells que no se sentien identificats amb el republicanisme aprofitaren determinats elements i en rebutjaren uns altres. Però, per més reformulats que fossin, en realitat contribuïen a reforçar els eixos principals en què es fonamentava el mite originari, com ara l'orgull ciutadà o la noció que Figueres era una ciutat singular i extraordinàriament dinàmica, progressista i liberal, oberta a influències modernes...

D'aquí que diferents intel·lectuals de sectors diferents fessin contribucions molt importants al mite originari que els republicans catalanistes i d'esquerra havien configurat. Entre les mateixes fileres republicanes (en sentit ampli) cal fer esment de figures com la de Jaume Maurici (poeta adscrit a Acció Catalana i fundador de la publicació *Alt Empordà*) o Antoni Papell (historiador afí als republicans radicals). I més enllà, ja entre els nuclis leninistes, que també tingueren el seu bressol en la Figueres del primer terç del segle XX, cal destacar els joves Jaume Miravittles, Josep Pallach i Salvador Dalí (que després, de més grans, prengueren altres adscripcions polítiques i ideològiques).

16. Així es pot constatar en el *Libro de defunciones de Antonio Vinolas (sic) y Corominas correspondientes a 1875-1907*, Arxiu particular de la Funerària Vicens, Figueres

17. Josep CLARA, *Els fills de la llum. Els francmaçons a les comarques gironines*, Figueres, Carles Vallès, ed. 1988.

18. Èrika SERNA, "El Casino Menestral figuerenc vist des del seu arxiu (1856-1996)", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 32 (1999), p. 357-407.

Entre els sectors més conservadors i més reticents al republicanisme cal citar dos escriptors molt importants pel tema que ens ocupa: Carles Fages de Climent (adscribit a les fileres conservadores, per més que de jove també tingué simpaties socialitzats) o Josep Pla (que, malgrat haver nascut a Palafrugell, fou una personalitat decisiva en la recomposició del mite de Figueres, sobretot a partir del final de la guerra civil).

LA RECOMPOSICIÓ DEL MITE

La Figueres de les primeres dècades del segle xx fou el gresol formatiu del pintor Salvador Dalí, sens dubte el figuerenc que més projecció internacional ha tingut. Aquesta etapa formativa en la seva ciutat nadiua fou fonamental en la configuració del seu món interior artístic i intel·lectual. Ell mateix n'ha deixat un testimoni doble de primera magnitud: Un díptic constituït per la seva famosíssima *Vida secreta de Salvador Dalí* (1942) i pels dietaris de joventut publicats amb el títol d'*Un diari: 1919-1920. Les meves impressions i records íntims*⁽¹⁹⁾ que constitueix un magnífic contrapunt de l'obra anterior. En una i altra, però, hi batega en el fons la Figueres de l'època i hi apareixen alguns personatges que jugaren un paper ben important no tan sols pel que fa a la vida del genial artista, sinó també pel que fa a la puixança ciutadana d'aquells moments, com ara Martí Vilanova (que segons el mateix Dalí era "un dels pocs revolucionaris de bona fe" que va conèixer), els germans Xirau, els ja citats Puig Pujades i Miravittles, i altres. Esment a part mereixen els seus familiars: el seu pare i, sobretot, la seva germana Anna Maria, autora d'un llibre, *Dalí vist per la seva germana* (1949) que enfurismarà l'artista i que fou concebut com a rèplica a *Vida secreta*, recentment reeditat i que constitueix també una font molt important per a la història ciutadana.⁽²⁰⁾

Però Figueres no tan sols fou l'escenari on Dalí es formà, sinó que fou el seu gran referent ciutadà al llarg de tota la seva vida i al qual sempre es mantingué fidel. Tant és així que fou el lloc escollit per l'artista per ubicar-hi el museu que havia d'aplegar el bo i millor de la seva obra, cosa que havia de convertir la ciutat en un lloc de peregrinació artística internacional. El Teatre-Museu que hi construï, ja a la dècada dels setanta, constitueix sens dubte un dels millors exemples d'institucionalització del mite de Figueres.

19. Barcelona, Ed 62, 1994 a cura de Fèlix Fanés.

20. Barcelona, Viena Edicions, 2012, amb un interessant estudi introductori de Mariona Seguranyes.

I l'eina que, junt amb l'acció del seu promotor, més ha contribuït a internacionalitzar-lo.

Fins aquí hem vist la base i la conformació primera del mite. Caldria veure ara, però d'una manera molt i molt esquemàtica, gairebé telegràfica, què va passar a partir del 1931. Una etapa que podríem definir com la de consolidació i desplegament del mite primigeni. Durant tot el règim republicà, instituït el 1931, la ciutat tingué un paper referencial per al conjunt català. D'alguna manera ostentà la consideració de ser una mena de model ciutadà a seguir per a altres poblacions. La guerra civil del 1936-39 i la derrota republicana van marcar el declivi del mite en la seva forma originària.

Tanmateix, fins i tot en les duríssimes condicions de la guerra, la ciutat destacà per assolir algunes fites importants que reforçaren el mite, com fou la constitució de l'Escola del Treball, impulsada per Alexandre Deulofeu i Josep Brunet, per tal d'impartir classes de formació tecnicoprofessional i artística homologades per la Generalitat de Catalunya (una cosa que ara mateix, amb tot l'avanç econòmic i demogràfic, no tenim).⁽²¹⁾ Però fou sobretot durant el període final del conflicte, quan Figueres arribà a adquirir un altíssim valor simbòlic, com mai no havia obtingut abans. Durant la retirada del 1939 fou la darrera capital republicana de Catalunya i la seu de tres governs: el central de la República, el de la Generalitat de Catalunya i el del govern basc. Així, fou en aquesta ciutat on se celebraren les darreres Corts republicanes (al castell de Sant Ferran), on Companys féu el seu darrer míting, on passaren milers i milers de persones camí de l'exili i on, després de Barcelona, més morts per bombardeig hi hagué, en xifres absolutes, després de Barcelona. A Figueres, doncs, li tocà el trist honor de ser la Guernika catalana. La devastació soferta per la ciutat, la repressió subsegüent i les fortes restriccions imposades a la zona fronterera dificultaren molt i molt la represa ciutadana.

Tanmateix, el mite no morí i fou reconstruït amb unes bases no pas molt diferents a les de l'originari. Esporgat, això sí, de les referències més explícitament republicanes i democràtiques. Hi contribuïren algunes personalitats republicanes que van poder restar a la ciutat, com és el cas de Ramon Canet, a qui podem considerar el summe sacerdot del mite, que des de la seva llibreria de la Rambla féu de pont entre el món cultural de preguerra i el de postguerra). I també van contribuir-hi decisivament alguns

21. Sobre l'escola del treball, vegeu l'apèndix 1 del segon volum d'Alexandre Deulofeu, *Memòries de la revolució, de la guerra i de l'exili*, Figueres, Arts Gràfiques Trayter, 1974, p. 231. Encara avui la família Brunet conserva la documentació relacionada amb aquell centre d'ensenyament.

que van poder tornar a la ciutat com Alexandre Deulofeu, o Maria Àngels Vayreda.

Un cop retornat, Deulofeu desenvolupà tota la seva teoria sobre la *Matemàtica de la Història* i sobre l'origen empordanès i rossellonès de l'art romànic, i contribuï decidivament al redreçament de la vida cultural ciutadana. Maria Àngels Vayreda, per la seva part, féu una contribució decisiva a la formació del mite amb la seva novel·la autobiogràfica *Encara no sé com sóc*.⁽²²⁾

També importants personalitats⁽²³⁾ que van donar suport (ni que fos inicialment) al règim franquista com Carles Fages de Climent, Josep Pla, Alfons Puig o Manuel Brunet van contribuir decidivament a la restauració del mite i a la dinamització d'una vida cultural de nivell. Ben conscients tots plegats de la necessitat de defensar la cultura pròpia en els moments més difícils.

No cal ni parlar aquí de la transcendental aportació feta per Josep Pla amb la seva monumental obra literària al restabliment i reforçament del mite ciutadà sobretot en l'etapa posterior a la guerra civil. Figueres hi ocupa un lloc fonamental que caldrà estudiar amb minucios detall de manera indefugible i urgent.⁽²⁴⁾

Carles Fages, al marge de la seva obra literària (en la qual trobem la gran aportació, per al mite que ens ocupa, de la *Balada del Sabater d'Ordis*), impulsà, durant els anys cinquanta i seixanta, un cenacle literari i artístic ciutadà de gran nivell, que comptava amb una mena de padrinatge de Salvador Dalí.⁽²⁵⁾ Hi havia les germanes M. Àngels i Montserrat Vayreda, Carme Guasch, Pilar Nierga, Felip Vilà, Olga Torres, Joan Massanet, Miquel Capalleras i altres. Un grup que impulsà formes artístiques d'avantguarda i assumí l'abstraccionisme en l'obra d'alguns dels seus membres com Bartomeu Massot, Evarist Vallès i, en part, Joan Sibecas, que féu que la ciutat despuntés en el panorama artístic català de l'època.⁽²⁶⁾

22. Pel que fa al primer, vegeu DD.AA. *La matemàtica de la història. La teoria cíclica d'Alexandre Deulofeu*, Figueres, Brau Edicions, 2005. Sobre la segona, vegeu Enric PUJOL, "Maria dels Àngels Vayreda enmig del vastíssim naufragi", dins Joan VALLÈS (coord.), *M. dels Àngels Vayreda*, Figueres, Institut d'Estudis Empordanesos – Diputació de Girona, 2006.

23. Eduard PUIG VAYREDA, *Cent anys de capitalitat cultural: Figueres segle XX, els referents* (conferència donada el 15 de maig de 2009), Figueres, Ajuntament de Figueres, 2009.

24. En aquest sentit, cal tenir present el catàleg de l'exposició Josep TORNER (coord), *Figueres ai! Figueres i els seus homenots vistos per Josep Pla*, Ajuntament de Figueres, 1997.

25. Rafael PASCUET i Enric PUJOL (coord.), *Carles Fages de Climent (1902-1968). Poètica i mítica de l'Empordà*, Figueres, Ajuntament de Figueres, 2002.

26. Mariona SEGURANYES, *La mirada persistent. Història de la pintura a Figueres 1892-1960*, Figueres, Ajuntament de Figueres, 2013.

Esment a part cal fer de Salvador Dalí, de qui ja s'ha parlat, que durant tota la segona meitat del xx féu una contribució fonamental al mite de Figueres, que culminà amb la construcció del seu Teatre-Museu Dalí a la ciutat. Naturalment tota aquesta aportació mereixeria un o més escrits de l'extensió de l'actual per poder ser analitzada amb un mínim detall.

Malauradament, uns altres que havien jugat un paper fonamental en la configuració del mite ja no pogueren retornar mai més a la ciutat i moriren a l'exili, com fou el cas del mateix Puig Pujades o dels germans Joaquim i Antoni Xirau, i altres.

Malgrat totes les dificultats del moment i la persistència de la dictadura franquista, la Figueres dels anys seixanta i primers setanta encara "ciudadanejava" més que no Girona i havia pogut mantenir el mite de ser una ciutat oberta i dinàmica, sobretot en l'àmbit de les arts i les lletres. Crec que l'etapa final del franquisme i de reinstauració democràtica marca el principi del final del mite, que es farà molt evident en les dues dècades finals del segle xx i la primera del xxi. No entro, però, ni en l'anàlisi del perquè ni en els darrers intents de recomposició del mite, que malgrat tot compta amb aportacions ben recents com és la de Vicenç Pagès, que fa relativament poc temps ha aconseguit incloure la ciutat en un *best-seller* recent de gran èxit de públic arreu del país, *Els jugadors de whist*.⁽²⁷⁾

27. Barcelona, Ed. Empúries, 2009.